

УДК 343.9

М. С. Кисельова
методист навчального відділу
Академії Державної пенітенціарної служби

ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ГЕРОНТОЛОГІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Зміна у віковій структурі суспільства в бік збільшення кількості осіб похилого віку називають старінням населення. Старіння населення – незворотний глобальний процес, який демографи називають феноменом ХХІ століття.

За прогнозами ООН, до 2050 року питома вага населення віком понад 60 років може становити 22% від загальної кількості населення, а в найбільш розвинених країнах світу – 33%. Що стосується України, у 2050 році особи віком 60 років і старше становитимуть майже третину населення країни.

Трансформація соціально-демографічної структури населення через зростання питомої ваги осіб похилого віку, потреби яких суттєво відрізняються від потреб представників інших когорт населення, призведе, з одного боку, до загострення соціальних та економічних проблем, пов'язаних із фінансовою стабільністю систем пенсійного забезпечення, охорони здоров'я, а також із переосмисленням ролі і визнанням потенційного внеску, який особи похилого віку можуть зробити в процесі суспільного розвитку, а з іншого боку, саме наявність вже існуючих економічних, соціально-політичних і морально-психологічних проблем вплине на поведінку осіб похилого віку, яка може виявитися у формі вчинення ними правопорушень або участі зазначеної категорії осіб у злочинній діяльності, із чим варто погодитись [1].

З кримінологічної точки зору проблема співвідношення похилого віку людини і злочинності в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття була предметом вивчення таких відомих представників класичної школи кримінології, як О. Кистяковський, М. Неклюдов, М. Таганцев.

Прямий зв'язок між віком людини і схильністю до вчинення злочинів досліджували, у свою чергу, такі кримінологи, як Г. Шнайдер, М. Геденов.

Серед зарубіжних науковців проблемі вивчення показників злочинності осіб похилого віку значну увагу приділяли Б. Станков, І. Арнаудов, Е. Бухгольц, І. Лекшас, Дж. Хартман, S. Clark, L. Adler, H. Adler.

Над питанням кореляції віку злочинця працювали такі представники позитивістської кримінологічної школи, як Ч. Ломброзо, А. Кетле, А. Геррі, Е. Кречмер.

Причини і умови геронтологічної злочинності були предметом вивчення таких вітчизняних вче-

них, як П. Разумов, А. Андрушко, О. Самойлова. З позиції психології та педагогіки згадане питання досліджене С. Кушніровим.

Метою статті є аналіз результатів досліджень геронтологічної злочинності вітчизняних і зарубіжних учених, а також на основі отриманих даних розробка комплексного підходу, який би сприяв подальшому дослідженню детермінантів злочинності осіб похилого віку.

В історії людства завжди існувала та частина злочинності, яку ми сьогодні визначаємо як злочинність осіб похилого віку, або «геронтологічна злочинність». На жаль, відомості про цю сукупність суспільно небезпечних діянь і особистостей тих, хто їх вчинив, дуже нечисленні й фрагментарні. Проаналізувавши сучасний стан наукової думки в кримінології, слід зауважити, що кримінологічний підхід не виокремлює злочинність осіб похилого віку як окрему складову частину злочинності. Дана позиція не відповідає сучасному стану злочинності через те, що злочинність таких осіб має низку особливостей. Тому ми вважаємо за необхідне розглядати вчення про особу злочинця похилого віку окремо, виділивши геронтологічну злочинність у самостійну групу.

Як ми зазначали раніше, злочинність осіб похилого віку необхідно визнавати геронтологічною. Однак на сьогодні не існує єдності поглядів кримінологів щодо даного терміна. Сучасні вчені надають визначення «геронтологічної злочинності» як злочинність осіб у віці 60 років (для жінок – у віці 55 років) і старше [2], А. Андрушко до складу геронтологічної злочинності відносить не лише сукупність злочинів осіб похилого віку, а й злочини, вчинені щодо таких осіб [3]. Для визначення правильності тієї чи іншої позиції звернемося до поняття «геронтологія». Так, тлумачний словник визначає, що геронтологія – (з грец. мови gerontos – старіння і logos – наука) – це наука про старість і старіння, що вивчає процеси старіння із загальнобіологічних позицій, а також досліджує суть старості та її вплив на людину і суспільство [4]. Виходячи із цього поняття, можна стверджувати, що геронтологія вивчає те, наскільки впливає старість на поведінку осіб похилого віку і як особи похилого віку впливають на різні процеси в суспільстві. А тому позиція А. Андрушко, яка передбачає включення в поняття геронтологічної злочинності й злочинів, вчинених щодо осіб похилого віку, є не-

досконалою, адже таким чином відбувається розширення «діапазону» цієї злочинності [3]. Позиція П. Разумова, який пов'язує геронтологічну злочинність із досягненням злочинця певного віку, не враховує того, що наука «геронтологія» не виділяє граничної межі, яка б передбачала настання процесів старіння в організмі тої чи іншої людини. А отже, дослідження впливу віку похилої людини на злочинність, на нашу думку, не несе для кримінологічної науки особливого значення [2].

Тому в контексті окресленої проблеми слухною є позиція О. Самойлової, яка визначає геронтологічну злочинність як злочинність осіб похилого (загального пенсійного) віку, настання якого встановлюється чинним законодавством [5].

Зауважимо, що проблема кореляції віку злочинця і злочинності в цілому являє собою багатоаспектне явище, яке вимагає ґрунтовного аналізу. Саме для розуміння цього є потреба в детальному аналізі наукових праць вчених-кримінологів, що дають змогу деталізувати досліджуване нами питання.

У своїй роботі «Злочинна людина», що мала величезний успіх після її опублікування на початку ХХ століття, відомий італійський дослідник Ч. Ломброзо, представник антропологічного напрямку позитивістської кримінологічної школи, констатує значну роль віку людини для надання класифікації злочинності з метою її подальшого вивчення. Він наголошував на тому, що перші прояви злочинності спостерігаються з 11-річного віку. Це є доказом того, що потяг до злочинності має вроджений, атавістичний характер. Загалом відомо, що, будучи засновником антропологічної теорії, він стверджував, що злочинець – своєрідний антропологічний вид, який вчиняє злочини за допомогою фізіологічних властивостей, серед яких вік особи злочинця відіграє далеко не останню роль і має вагомий вплив на формування протиправної поведінки [6, с. 127].

Наукове дослідження передумов злочинності, в тому числі й геронтологічної, було розпочато такими відомими кримінологами, як А. Кетле і А. Геррі. Вони як представники статистичного напрямку позитивістської кримінологічної школи з'ясували вплив на злочинність таких факторів: віку людини; статі; виду занять людини; її місця проживання; рівня освіти та ін. Така класифікація дозволяє довести важливість впливу соціальних факторів на протиправну поведінку людини.

У свою чергу, А. Кетле, звертаючись до з'ясування законів розвитку злочинності або, як він каже, до з'ясування *penchant au crime*, доходить до висновку, що потяг до злочинності залежить не лише від професії злочинця, його рівня освіти, соціальних та економічних проблем, які існують в суспільстві, а й навіть від таких, начебто незначних факторів, як вік чи стать людини [7]. З'ясовуючи ступінь важливості кожної із цих причин, він зу-

стрівся з певними труднощами: «Причини, що викликають злочини, такі численні і різноманітні, що стає майже неможливо визначити ступінь важливості кожної; трапляється часто, що причини, що здавалися дуже впливовими, згладжуються перед іншими, про які спочатку не думали» [8, с. 100]. Отже, ми можемо стверджувати, що він є прибічником соціологічного напрямку позитивістської кримінологічної школи, який наголошував на тому, що вирішити проблему злочинності можливо лише за умови позитивних змін в суспільстві.

Е. Кречмер, видатний німецький психолог, головний фундатор теорії конституціональної схильності позитивістської кримінологічної школи, наголошував на тому, що між будовою тіла і психологічними рисами особи, особливо її характером, є прямий зв'язок. Проводячи дослідження, Е. Кречмер звернув увагу на те, що інтерпретація результатів його досліджень ускладнювалась наявністю неконтролюємих факторів, головним серед яких є вік особи. Кримінолог зауважив, що чим менший вік злочинця, тим небезпечніші його діяння, тим значніша роль біологічних факторів, а невраховування вікових тенденцій означало побудову невірною співвідношення між фізичними та психологічними рисами [9, с. 27]. Таким чином, можна стверджувати, що фактори, які впливають на злочинну поведінку особи, необхідно досліджувати не автономно один від одного, а в сукупності, що дасть змогу отримати найбільш точну картину окресленої проблеми.

Німецький кримінолог Г. Шнайдер у своїх дослідженнях використовує термін «розподіл злочинності за віком». З'ясовуючи рівень злочинності та його залежності від віку людини на території Північного Рейн-Вестфалія, в 1985 році встановив, що найменший коефіцієнт рівня злочинності відзначається у віковій групі понад 60 років, а найвищий – у груп у віці від 18 до 21 року [10, с.166]. Отже, як бачимо, особи похилого віку мають найменшу схильність до вчинення злочинів порівняно з особами інших вікових груп. На підтвердження позиції Г. Шнайдера М. Гедеонов наголошував на тому, що «різке підвищення злочинності починається з 20-річного віку, й тільки з 30-річного віку рівень злочинності зменшується, сягаючи мінімуму під час переходу за п'ятдесятирічний вік, коли вона досягає всього 0,6% від усього рівня злочинності; жіноча злочинність свого максимуму досягає у віці 30-39 років» [11, с. 28]. Таким чином можна дійти висновку, що чим старшою стає людина, тим менше вона схильна до вчинення злочинів.

Відомий російський антрополог-юрисист М. Неклюдов, досліджуючи вплив віку людини на рівень протиправної поведінки, був свого роду першопрохідцем, оскільки до нього таких кримінально-правових (кримінологічних) досліджень в Росії ніхто не проводив, а наявні на той час роботи бельгій-

ського вченого А. Кетле і французького юриста А. Геррі не містили висновків, які були б застосовні для аналізу вітчизняної злочинності, оскільки відображали ставлення до злочинності суспільства країн, які вони представляли і, відповідно, мали низьку репрезентативну цінність. За результатами своїх досліджень Н.А. Неклюдов доходить до таких висновків: 1) вік людини має вплив не тільки на рівень злочинності взагалі, а й на рівень злочинності тієї чи іншої статі; 2) різний вік має не тільки різну кількість злочинців, але кожному з них відповідає і різний характер злочинів [12, с. 128]. Тобто на стан геронтологічної злочинності впливає не лише кількість злочинців похилого віку, але й характер вчинених ними злочинів.

М. Заменгоф надав власну кримінологічну оцінку геронтологічної злочинності: «Ми можемо стверджувати, що кожному віку людини відповідають в даній країні і за цей період часу особливі соціальні та особливі психофізичні ознаки. Характеризуючи цілісно вікову групу, до якої належать особи похилого віку, визначаючи її становище в соціальному житті взагалі, ознаки ці визначають становище даної групи в цікавій для нас галузі соціального життя – в злочинності» [13, с. 169]. Отже, злочинність осіб похилого віку визначається сукупністю різноманітних факторів: біологічних, психофізичних, соціальних.

Таким чином, аналізуючи праці перерахованих нами вчених, можна стверджувати про те, що існують в кримінології два протилежні підходи під час дослідження проблем геронтологічної злочинності: антропологічний та соціологічний. Але вивчаючи проблему геронтологічної злочинності як багатоаспектного явища, можна вказати й на загальну обмеженість цих напрямків, що тяжіють до однобічності та враховують лише окремі аспекти досліджуваного нами питання. Усе це в комплексі зумовлює необхідність вироблення комплексного підходу до вивчення причин геронтологічної злочинності, який полягає у створенні нового кримінологічного напрямку – «інтегративної кримінології», який дав би змогу всебічно вивчити проблему геронтологічної злочинності з позицій біологічних, соціальних, психологічних і психіатричних факторів.

Аналіз сучасних досліджень геронтологічної злочинності спрямовує нас до думки про необхідність вікової градації особистості злочинця в кримінології. Відзначимо, що в кримінології осіб похилого віку не виокремлюють в окрему злочинно-вікову групу. Більш того, в науці відсутні однозначні критерії для віднесення злочинців до тієї чи іншої вікової групи.

Так, одні автори вважають, що в основі вікової періодизації злочинців повинні бути покладені як біологічні особливості особистості, так і відповідні соціальні умови. Зокрема, М. Ковальов, відкида-

ючи класифікацію вікових груп, вважає, що слід дати єдину періодизацію віку, в якій би враховувалися не тільки біологічні, але й різні соціальні умови, що оточують особистість, яка досягла певного віку [14, с. 121].

Більш виважено до питання вікової градації злочинців підходить О. Битько, який вважає, що єдиним правильним варіантом є їхній розподіл за ознакою віку [15, с. 86].

Проблема геронтологічної злочинності не тільки актуальна, але й відрізняється складністю вивчення як у теоретичному, так і практичному сенсі через те, що під час розгляду в соціальному, кримінологічному, загальноправовому та психологічному аспектах носить інтегративний характер.

Геронтологічна злочинність, яка є проявом впливу негативних економічних, соціально-політичних і морально-психологічних проблем на поведінку осіб похилого віку, дотепер залишається найменш дослідженою в кримінологічній науці. До того ж, вона досліджена вельми однобічно, з позиції окремих підходів. Тому є необхідність появи нового напрямку – «інтегративної кримінології». Саме вона дала б змогу досліджувати цікаву для нас проблематику з біологічної, соціологічної, психологічної, психіатричної точок зору. Саме «інтегративна кримінологія» дасть змогу узагальнити та об'єднати в собі найрізноманітніші кримінологічні підходи, що використовуються під час дослідження злочинності.

Також слід констатувати, що накопичений досвід, аналіз літератури та сучасний стан науки кримінології потребує виділення геронтологічної злочинності в окрему кримінологічну групу.

Література

1. Населення України. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів. – К. : АДЕФ – Україна, 2008. – 288 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.idss.org.ua/public.html>.
2. Разумов П.В. Кримінологическая характеристика геронтологической преступности и меры её предупреждения : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08 / П.В. Разумов. – С., 2005. – 192 с.
3. Андрушко А.В. Геронтологічна злочинність: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08 / А.В. Андрушко. – К., 2010. – 192 с.
4. Филатова С.А. Геронтология / С.А. Филатова, Л.П. Безденежная, Л.С. Андреева. – Изд. 5 е, дополн. и пере раб. – Ростов н/Д : Феникс, 2009. – 510 с.
5. Самойлова О.М. Щодо визначення поняття геронтологічної злочинності / О.М. Самойлово // Право і безпека. – 2012. – № 2(44). – С. 125–128.
6. Ломброзо Ч. Преступный человек / Ч. Ломброзо. – М. : Спартак, 1994. – 202 с.
7. Долгова А.И. Кримінология / А.И. Долгова. – М. : Норма, 2003. – 272 с.
8. Кетле А.Ж. Социальная система и законы, ею управляющие / А.Ж. Кетле ; с фр. пер. кн. Н. Шаховской. – СПб. : Н. Поляков и К, 1866. – 315 с.

9. Кречмер Э. Строение тела и характер / Э. Кречмер. – Академический проект : 2015. – 327 с.

10. Шнайдер Г.Й. Криминология / Г.Й. Шнайдер ; под общ. ред. и с предисл. Л.О. Иванова. – М. : Издательская группа «Прогресс» – «Универс», 1994. – 504 с.

11. Геденов Н.Н. Преступный мир Москвы / Н.Н. Геденов ; под ред. М.Н. Гернета. – М. : Прогресс, 1924. – 432 с.

12. Неклюдов Н.А. Статистический опыт исследования различных возрастов человеческого организма по отношению к преступлению / Н.А. Неклюдов. – Санкт-Петербург : Тип. Н. Тиблена и К., 1865. – 250 с.

13. Заменгоф М.Ф. Преступность стариковъ / М.Ф. Заменгоф. – Петроградъ : Сенатская типография, 1915. – 42 с.

14. Ковалев А.Г. Психология личности / А.Г. Ковалев. – [Изд. 3-е]. – М. : Просвещение, 1970. – 392 с.

15. Бытько О.М. Личность преступника и уголовная ответственность / О.М. Бытько. – Саратов : Луч., 1980. – 250 с.

Анотація

Кисельова М. С. Теоретико-історичні аспекти дослідження проблеми геронтологічної злочинності. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню проблеми геронтологічної злочинності на основі теоретичних досліджень,

які містяться у світовій криминологічній літературі, аналізу поняття геронтологічної злочинності.

Ключові слова: геронтологічна злочинність, теоретичні дослідження, інтегративна криминологія.

Аннотация

Киселёва М. С. Теоретико-исторические аспекты исследования проблемы геронтологической преступности. – Статья.

Статья посвящена исследованию проблемы геронтологической преступности на основе теоретических исследований, содержащихся в мировой криминологической литературе, анализу понятия геронтологической преступности.

Ключевые слова: геронтологическая преступность, теоретические исследования, интегративная криминология.

Summary

Kiseleva M. S. Theoretic and historic aspects in the research of gerontology crime problems. – Article.

The article is devoted to the research of gerontology crime problems which is based on the theoretical investigation in international criminal literature, analysis of the notion «gerontology crime».

Key words: gerontology crime, theoretical investigation, integrative criminology.